

Kecskés András

A gazdasági jog optimuma – a jó gazdasági jog kérdésfelvetései a válság előtti jogalkotás tükrében

**Optimum in Business Law – The Questions
of Good Business Regulation in Light
of the Pre-Crisis Legislation**

Összefoglalás

A jog és a gazdaság kapcsolatának vizsgálata időszerűnek mutatkozik, tekintettel a társadalom e két alrendszere közötti erős kölcsönhatásra. A tanulmány célja a főbb elméletek áttekintése a jog és a gazdaság kapcsolatának viszonya tekintetében. Az írás arra keresi a választ, hogy mennyiben találhatóak közös vonások e két területben, illetve mit érdemes figyelembe venni a gazdaságot érintő jogalkotás során, amely különleges-sé teszi ezt a területet.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: K00, K20, B00

Kulcsszavak: gazdasági jog, jogi szabályozás, jogalkotás, institucionalizmus, behaviorizmus

Summary

Examining the relationship between law and economics has always been a trending topic given the strong interaction between these two subsystems of society. The aim of

DR. HABIL. KECSKÉS ANDRÁS, tanszékvezető egyetemi docens, PTE ÁJK,
Gazdasági és Kereskedelmi Jogi Tanszék (kecskes.andras@ajk.pte.hu).

the study is to give an overview of the main theories regarding the relationship of law and economics. It aims to give an answer to the similarities between these two fields, and to highlight some key aspects which make economic legislation highly special.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: K00, K20, B00

Keywords: business regulation, legislation, institutionalism, behaviorism

BEVEZETÉS

A 2007–2009-es gazdasági válság össztársadalmi szinten súlyos károkat okozott (Bélyácz-Szász, 2016). A közvélemény, a politikusok és a tudományos szféra egyaránt magyarázatokat keresett arra az égető kérdésre, miszerint miért alakulhatott ki a válság, miért lettek ennyire súlyosak a következményei? Nyilvánvalóvá vált, hogy a jogszabályi környezet nem nyújtott elegendő védelmet sem a válság megelőzésében, sem pedig a válság hatásainak csökkentésében. A jog ugyanis erőtlennek tűnt a gazdasági folyamatokkal szemben. Így alakulhatott ki például az Amerikai Egyesült Államok gazdaságát átszövő *árnyékbankrendszer* is, amely a szabályozás hiányosságait kihasználva igyekezett minél nagyobb profitra szert tenni. A jog azonban a pénzügyi innováció más formáit sem tudta hatékonyan kordában tartani, ami szintén a gazdasági rendszer stabilitása ellen hatott.

A tanulmány célja a jog és a gazdaság összefüggéseinek keresztül bemutatni a válság kialakulásának legfontosabb tényezőit. Ehhez elengedhetetlen, hogy tisztázzuk a jog és a gazdaság viszonyát. Ugyanis, ha a megfelelő, optimális szabályozási modellt keressük, feltétlenül szükséges, hogy megismerjük e két társadalmi alrendszer közötti kölcsönhatásokat.

MEGKÖZELÍTÉSEK A JOG ÉS A GAZDASÁG VISZONYÁRÓL

A gazdaság és a jog egymáshoz való viszonyának tisztázása elengedhetetlen feltétele annak, hogy az optimumot elérjük a gazdasági jog területén. A társadalom e két alrendszere kiemelkedő fontosságú, erőteljesen hatnak egymásra. A feladat nehézségét leginkább a *jog és a gazdaság heterogenitása* adja: e két terület ugyanis erőteljesen különbözik egymástól (Sajó, 1989:26). A jog és a gazdaság egymáshoz való viszonyának vizsgálatakor két szélsőséges nézőpontot mindenképpen ki kell zárni: nem támaszkodhatunk a *Hans Kelsen tiszta jogtanára* építő nézőpontokra, hiszen Kelsen vizsgálatai során a jogot meg kívánta tisztítani minden nem jogi elemtől (Kelsen, 1989). (Tévedés lenne azonban annak betudni, hogy Kelsen nem ismerte el e két terület kölcsönhatását. Kelsen egyszerűen a jogtudomány önállóságát kívánta hangsúlyozni egy olyan korban, amikor a jogtudományra súlyos ideológiai terhek rakódtak, valamint más tudományterületek behatolásai veszélyeztették az önállóságát.) Ugyanakkor a két terület összefüggéseiből fakadóan egyszerűen nem hagyhatók figyelmen kívül a jog gazdasági

hatásai, sem pedig a gazdaság hatásai a jogra. De ezzel egyidejűleg nem eshetünk abba a hibába sem, amelybe például a vulgármarxisták vagy éppen Benedetto Croce¹ esett: más-más okból, de a jogot és a gazdaságot egylényegűnek tekintették. Croce például egészen odáig ment el, hogy a jogbölcseletet összemosta a közgazdaságtannal (Vecchio, 1957; Sajó, 1989). Vizsgálatainkat tehát csakis megfelelően komplex, a két terület sajátosságait figyelembe vevő szempontrendszer alapján tehetjük meg eredményesen.

A jog és a gazdaság összefüggéseinek kiterjedt irodalma van, így tehát könnyebb megtalálni azt a szempontrendszert, amely vizsgálatainknak megfelelő keretet nyújt. Horváth Barna,² a magyar jogbölcselet egyik legeredetibb szerzője szerint a jogot a gazdaság nemcsak történetileg, hanem társadalmilag, joglogikai és jogpolitikai – Horváth Barna terminológiájával élve, axiológiai – szempontból is meghatározza (Horváth, 1995:215). A két terület viszonyáról úgy ír, hogy a gazdaságnak „genetikus elsőbbsége van”, mivel az emberi lét csakis a gazdálkodás és a korlátozott javak elosztása útján tartható fenn. A jog ezzel szemben „értékelsőbbséggel” rendelkezik, mivel képes olyan értékek megjelenítésére, amelyek a gazdaságban nem jelennek meg. Emiatt *színoptikus jogelméletében* e két terület „összenézését”, tehát egyidejű figyelembevételét javasolta (Horváth, 1995:219–220).

Cento Veljanovski³ *A jog gazdasági megközelítése: kritikai bevezetés* című munkájában is fontos megállapításokat tesz e két terület összefüggéseiről. A pozitív gazdasági elemzés módszereinek jogtudományban való alkalmazásáról úgy nyilatkozik, hogy „a jog gazdasági hatásainak tanulmányozása fontos szerepet játszik a jogi elemzésben; hiszen végül is a jogot nem pusztán formális szerkezete alapján, hanem egyúttal a kitűzött célok figyelembevételével is kétségkívül értékelni kell” (Veljanovski, 1984:50). Ebből is kitűnik, hogy a jog nem l’art pour l’art szabályoz, hanem valamilyen, a jogalkotó által elérhető célt kíván megvalósítani, amihez elengedhetetlen a jog gazdasági hatásainak vizsgálata. Érdemes felidézni Veljanovski másik megállapítását, amit a normatív közgazdaságtani módszerek alkalmazásával összefüggésben vetett fel. Szerinte a jogtudósok gyakran megfélemlenek a jog költségvonzatairól, és úgy gondolkodnak, mint ha a kitűzött célok „költségmentesen vagy más célok feláldozása nélkül” is elérhetőek lennének (Veljanovski, 1984:57).

Sajó András akadémikus professzor 1989-ben kiadott *Gazdaság és jog kapcsolata jogelméleti szempontból* című monográfiája számos fontos gondolatot vetett fel a jog és a gazdaság összefüggésében. A jog és a gazdaság heterogenitását – helyes módon – fenntartja. Ugyanis, ha a gazdasági alrendszer funkcióját kívánjuk meghatározni, elmondhatjuk, hogy nem másra szolgál, mint a (korlátozott mennyiségben rendelkezésre álló) javak elosztására a társadalom tagjai között. A különböző közgazdasági irányzatok képviselői – legyen szó az Adam Smith-i alapokhoz visszatérni kívánó *neoklasszikusokról*, vagy akár a különféle gazdasági intézmények elemzésével foglalkozó *institucionalistákról* – egyetértenek abban, hogy a javak elosztása a hatékonyság elvének kell hogy megfeleljen. Azonban mindig is élénk viták tárgyát képezte, hogy mitől is hatékony a javak elosztása. Amennyiben a jogi alrendszer feladatait kívánjuk megragadni, legegyszerűbben úgy fogalmazhatnánk, hogy a jog feladata a társadalmi viszonyok

általános érvénnyel való rendezése. E viszonyok jellegüknél fogva lehetnek közjogi és magánjogi viszonyok is. Természetesen még tovább lehet bontani e viszonyokat, amely csoportosítás jól mutatja, hogy milyen széles a jog által szabályozott területek köre. A jog felöleli az állam és polgár viszonyaitól kezdve egészen a szülő és gyermek viszonyait. Elmondható tehát, hogy e sokszínűségbe a gazdasági viszonyok szabályozása is beletartozik. Sajó András akadémikus professzor azonban Max Weber munkásságára alapozva kimondja a legfontosabb kapcsolódási pontot: *mindkettő alapja a magatartás*. Míg a gazdaságot a gazdasági szereplők magatartásainak összességéeként határozza meg, addig a jogot mindazon normák összességéeként, amivel a magatartást megfelelő irányba kívánja terelni. A gazdasági magatartásokról elmondható, hogy egyedi jelleggel rendelkeznek – még akkor is, ha esetleg tömegesen előforduló eseményekről lenne szó –, a jog fontos jellemzője azonban az általánosság, a normativitás (Sajó, 1989).

A jog és a gazdaság szoros összefüggései ellenére mégis tapasztalható az európai, ezen belül a magyar jogi gondolkodásban egyfajta elzárkózás a jog gazdasági elemzésétől. Eme elutasítottság okai történelmi, valamint gyakorlati tényezőkben gyökereznek. Az európai bírákat – a *common law* országbeli kollégáikkal ellentétben – mindig is erősebben kötötték a központi törvényhozás akaratát kifejező jogszabályok, emiatt – az amúgy sokáig tagadott – bírói jogalkotás számára sokkal kevesebb tér maradt. A jogtudomány vizsgálódásának középpontjába tehát sokkal inkább a törvények betűi és szelleme került, semmint a bírói tevékenység. Emiatt a *fogalomalkotó és elemző gondolkodásmód* hatása sokkal erősebben érvényesült, vagyis a *realista szemléletmód* nem tudott szárba szökkenni. Bár a két világháború között a *freiburgi szabadiskola* gondolkodói elmozdultak a jogi realizmus felé, azonban Hitler hatalomra kerülése és a második világháború szörnyűségei ezt az iskolát elsöpörték, a világháború után pedig a klasszikus szemléletmód éledt újjá. Az idegenkedésnek azonban praktikus okai is lehetnek. Egyik érdekes, de el nem hanyagolható tényező, hogy a jogászképzésben is viszonylag kevés szerepe van az inter- és multidiszciplináris megközelítésnek. Emiatt az a szemléletmód sem tudott kialakulni, ami a jogászi hivatást választókat fogékonyrá tenné a komplexebb megközelítésre. Mindezek mellé társul a jogászi hivatásrenden belüli struktúrakonzervativizmus is, amely miatt a jogászság sokkal inkább érdekelt a meglévő status quo fenntartásában (Grechenig–Gelter, 2008:302–303).

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a *jog gazdasági elemzése* (Economic Analysis of Law) és a *law and economics irányzatokban* erőteljesen érvényesül az angolszász gondolkodásmód. Európában sokáig nem is volt más e terület, mint az amerikai gondolatok recipiálása és alkalmazása európai viszonyokra vonatkoztatva (Mathis, 2014:XII). Nagyon jellegzetes például a mikroökonómiai szemléletmód, ami tetten érhető Ronald Coase, Richard Posner és számos más szerző munkásságában. A mikroökonómia tárgya a piac és az egyes piaci szereplők magatartása, ami jobban illeszkedik a *common law* esetről esetre haladó jogfejlesztési irányvonalába. Elég, ha csak Ronald Coase *A társadalmi költség kérdése* című tanulmányát olvassuk. Ronald Coase professzor a *jóléti közgazdaságtani irányzat* egyik képviselője, amelynek vizsgálati tárgya a gazdaságban elérhető jólét, módszertanát pedig a mikroökonómiából meríti.⁴ E tanulmányában Coase professzor arra keresett választ, hogy kire is kellene telepíteni a társadalmi költséget. Megállapítá-

sa szerint a károkozás elrettentésére szolgáló „adók” – mint például a vasutak számára törvényileg előírt kártérítési kötelezettség a vasút mellett található földek tulajdonosai részére a leégetett termények miatt – nem feltétlenül a leghatékonyabban telepítik a társadalmi költségeket. Álláspontja szerint arra kell terhelni a költségeket, akinek a tevékenysége kisebb haszonnal jár a társadalom részére. A vasúti példát tekintve: azt kell eldönteni, hogy a társadalom számára melyik a hasznosabb: a termény vagy a vasúti szolgáltatás. Amennyiben a vasút, úgy a termelőket kellene a kár megelőzésére ösztönözni, például azzal, hogy felhagynak a vasút melletti termőföld használatával (Coase, 1984). Ezek a következtetések teljes mértékben szembemennek a klasszikus, jogi dogmatikus felfogással: ha valaki kárt okoz, köteles azt megtéríteni. A mikroökonómiai megközelítés idegenségét tovább fokozza, hogy Európában John Maynard Keynes *makroökonómiai szemléletmódja* honosodott meg. E gondolkodásmód az egyes piaci szereplők viselkedése helyett aggregáltan, vagyis összesítetten vizsgálta a gazdaságot (Andor et al., 2005:402). Ebbe a gondolkodásmódba már sokkal jobban beilleszthető az állami beavatkozás, így akár az állam által megalkotott jogszabályok útján történő beavatkozás is.

Fontos megállapítani azonban, hogy a gazdasági rendszer a 21. századra olyannyira megváltozott, hogy sem a 18–19. századi viszonyokból kiinduló mikroökonómiai, sem pedig a korai 20. századi viszonyokból kiinduló klasszikus makroökonómiai nézőpont önmagukban már nem adnak kellő irányt a gazdasági szempontú vizsgálatoknak. Hiszen a 20. század utolsó évtizedeitől kezdődően láthatóvá válik a pénzügyi rendszer dominanciája a gazdaság felett. A korábbi időszakhoz képest a gazdasági hangsúly a termelő-előállító tevékenység helyett a pénzügyi szektorra helyeződött, ennek köszönhetően pedig korábban ismeretlen pénzügyi termékek, szerződéstípusok jelentek meg. Mindez új szemléletmódot kíván, ami számol a gazdaság ciklikusságával, vagyis a válságokat és a visszaeséseket nem külső, exogén okként kezeli, hanem a rendszerbe kódolt lehetőségként. Ezzel egyidejűleg pedig a pénz szerepe is átvértelődött: míg korábban külső tényezőként vizsgálták, addig mára bebizonyosodott, hogy a rendszer lényegét a pénz adja. Több lett, mint általános jószág, hiszen például a pénzpiacokon keresztül önmagában is ügyletek tárgyává vált (Guttmann, 2016:268). Emiatt fontos, hogy a vizsgálatainkban megjelenjenek a pénz és pénzügyi rendszer jellegzetességei. Fontos tehát magunkévá tenni Kondratyev⁵ gondolatait a világgazdaság ciklikusságáról, Minsky⁶ felismerését a buborékok kialakulásáról és azok kipukkanásáról, valamint Keynes gondolatait a nemzetgazdaság működéséről, mivel e megállapítások a mai napig helytállóak, és hasznosíthatók a pénzügyi rendszer természetének vizsgálatakor. De nem feledkezhetünk meg Richard Thaler,⁷ a *behaviorista közgazdaságtan* képviselőjének munkásságáról sem. Ugyanis a behaviorista közgazdaságtan szerint a gazdasági szereplők magatartása a kívánt irányba változtatható, ha a döntéseikben szerepet játszó tényezőket megfelelően strukturáljuk. Mint ahogyan az iskolai étkezdében a gyümölcsök előtérbe helyezésével az egészségesebb ételek választása felé lehet terelni az iskolásokat (Thaler–Sunstein, 2009:2–4), úgy a megfelelő szabályozási keretrendszer is – szinte láthatatlanul – a helyes és az etikus döntések meghozatala felé irányíthatná az üzleti szféra szereplőit.

Emiatt erőteljesen vitatható a magyar gazdasági jogi szakirodalomban uralkodó azon felfogás, amely a gazdasági jog művelését leszűkíti az egyes szabályok nyelvtani

értelmezésére, és amely figyelmen kívül hagyja a gazdasági jogviszonyok mögött húzódó gazdasági jelenségek valós természetét. Ugyanakkor mégsem lehet teljes mértékben azt mondani a magyar jogtudományról, hogy csak a szigorú *doktrinalizmus* és a nyelvtani értelmezés rabságában tengődne. Harmathy Attila akadémikus professzor *Polgári jog – gazdaság – társadalom* című előadásának bevezetőjében kihangsúlyozta, hogy már a hosszú akadémiai pályafutásának kezdetén kívánatosnak tartotta, hogy jogászok és közgazdászok közösen folytassanak kutatásokat. Azonban a feltételek abban a korszakban még nem voltak adottak egy ilyen jellegű kooperáció folytatásához, ezért inkább a saját munkáiban igyekezett más tudományterületek számára érdekes megállapításaira támaszkodni (Harmathy, 2013:11). Harmathy akadémikus professzor ugyanebben az előadásában felveti, hogy a gazdasági jog modernizációjához elengedhetetlen a „vizsgálódásokba más tudományterületeket is bevonni, valamint időbeli dimenziójukat kiterjeszteni” (Harmathy, 2013:22). A gazdasági jogban elérhető optimum kérdéseire ezért a gazdasági és a történeti szempontú vizsgálatok egyaránt szükségesek. E kölcsönhatások útján ugyanis megérthetővé válik a jog hatékonysága.

KÖVETKEZTETÉSEK

A jog és a gazdaság heterogén elemek a társadalmi rendszerben. Azonban közös kapcsolódási pontot képez mindkét esetben a magatartás, amely alapján képesek hatni egymásra. Ugyanakkor különbözőségeikből eredően ezen elemeket nem lehet egyformán kezelni. Gazdasági eredményt jogilag nem lehet előírni, viszont a megvalósítására szolgáló magatartásokat igen. A különeműségből kifolyólag tehát szükség van közvetítőkre a két alrendszer között. Ilyenkor válik kiemelkedő fontosságúvá a szabályozószervek szerepe, mint például a jegybankoké.

A társadalmi károk minimalizálásának fontos jogalkotói célnak kell lennie. Ehhez tehát nem elégséges az *ex post facto* jogalkotás, hanem a közvetlenül előre látható veszélyekkel is kalkulálni kell.

A szabályozószervek működésével kapcsolatban fontos követelmény, hogy megfelelő teret kell hagyni a diszkrecionális döntéshozatalnak. Azonban a szabályozó diszkreciója nem csaphat át önkénybe. Ehhez tehát elengedhetetlen megteremteni azt a környezetet, ami a szabályozó hatóságokat megvédi a káros külső behatásoktól, így törekedni kell a szabályozottaktól való függetlenítésükre. Ezzel párhuzamosan a szabályozókat motiválni kell a kellő időben történő beavatkozásra, ugyanis a szabályozói mulasztás is hatalmas károkat tud okozni.

Elmondható tehát, hogy amennyiben az optimumot keressük a gazdasági jogban, a jogszabályi környezet mellett a szabályozószervek tevékenységére is nagyobb hangsúlyt kell fektetni. Mint azt láthattuk, a jegybankok a válság során számos esetben avatkoztak be a nagyobb károk elkerülése érdekében – több-kevesebb sikerrel. A jövőt tehát az aktívabb jegybanki beavatkozás jelentheti. A korábban csodaszernek kikiáltott önszabályozás a válság előtti jelentőségéből sokat veszíthet a jövőben, ha az államok aktívabban kívánnak beavatkozni a gazdaságba.

JEGYZETEK

- ¹ Benedetto Croce (1866–1952) olasz filozófus, történész, humanista.
- ² Horváth Barna (1896–1973) jogfilozófus, jogszociológus, az MTA levelező tagja 1945 és 1949 között, amit 1989-ben visszaállítottak. Szinoptikus jogelmélete szerint a jog és a társadalmi jelenségek összenézéséből lehetséges megismerni a jogot.
- ³ Cento Veljanovski a University of London Institute of Advanced Legal Studies tagja, valamint partner a Case Associates ügyvédi iroda londoni szárnyában. Munkásságában megfigyelhető a jogi problémák iránti markáns közgazdasági megközelítés.
- ⁴ Deardorffs' Glossary of International Economics. www-personal.umich.edu/~alandear/glossary/w.html #WelfareEconomics (Letöltés: 2017. szeptember 1.).
- ⁵ Nyikolaj Dimitrijevic Kondratyev (1892–1938) közgazdász. Részt vett a szovjet új gazdasági terv kidolgozásában (NEP). 1930-ban koholt vádak alapján letartóztatták, majd a nagy sztálini tisztogatás során 1938-ban kivégezték. Fő műve a *Hosszú távú ciklusok a gazdaságban* című tanulmánya, amely szerint a modern világgazdaságban ciklikusan váltják egymást a válságok és a konjunktúrák. E jelenséget Joseph Schumpeter nevezte el végül Kondratyev-ciklusnak, ezzel is tisztelegve munkássága előtt.
- ⁶ Hyman Minsky (1919–1996) közgazdász, nevéhez fűződik a Minsky-pillanat nevű jelenség azonosítása.
- ⁷ Richard H. Thaler közgazdász, a University of Chicago Booth School of Business professzora 1995 óta. Kutatásai megalapozták a viselkedési pénzügyek elnevezésű tudományágat. Művei: *Quasi Rational Economics*, *The Winner's Curse*.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Andor László – Bozsik Sándor – Misz József – Nádasi Katalin – Révész Éva – Szabó Adrienne – Vigvári András (2005): *Közgazdaság*. 21. Századi Enciklopédia, Pannonica Kiadó, Budapest.
- Bélyácz Iván – Szász Erzsébet (2016): Ciklikus pénzügyi válság, vagy szisztematikus rendszerhibák tragikus összeadódása? *Gazdaság és Pénzügy*, 3. évf., 2. sz., 86–109.
- Coase, Ronald (1984): A társadalmi költség kérdése. In: Harmathy Attila – Sajó András (szerk.): *Gazdasági jogi tanulmányok II. A jog gazdasági elemzése*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 202–243.
- Del Vecchio, Giorgio (1957): Law and Economics. *Villanova Law Review*, Vol. 2, No. 2.
- Grechenig, Kristoffel – Gelter, Martin (2008): The Transatlantic Divergence in Legal Thought: American Law and Economics vs. German Doctrinalism. *Hastings International and Comparative Law Review*, Vol. 31, No. 1.
- Guttman, Robert (2016): *Finance-led Capitalism. Shadow Banking, Re-Regulation, and the Future of Global Markets*. Palgrave Macmillan, London, <https://doi.org/10.1057/9781137529893>.
- Harmathy Attila (2013): Polgári jog – gazdaság – társadalom. In: Katona Klára – Szalai Ákos (szerk.): *Hatékony-e a magyar jog?* Pázmány Press, Budapest, 11–28.
- Horváth Barna (1995): *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kelsen, Hans (1988): *Tiszta jogtan*. ELTE Bibó István Szakkollégium, Budapest.
- Lentner Csaba – Zéman Zoltán (2017): A pénzügyi válság bankszabályozási kontroll elveinek meghatározóbb töréneti elemei. *Európai Jog*, 17. évf., 1. sz., 8–13.
- Mathis, Klaus (2014): Introduction. In: Mathis, Klaus (ed.): *Law and Economics in Europe. Foundations and Applications*. Springer, Dordrecht, <https://doi.org/10.1007/978-94-007-7110-9>.
- Sajó András (1989): *Gazdaság és jog kapcsolata jogelméleti szempontból*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Thaler, Richard H. – Sunstein, Cass R. (2009): *Nudge. Improving Decisions About Health, Wealth and Happiness*. Penguin Books, London.
- Veljanovski, Cento (1984): A jog gazdasági megközelítése: kritikai bevezetés. In: Harmathy Attila – Sajó András (szerk.): *Gazdasági jogi tanulmányok II. A jog gazdasági elemzése*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.